

УДК 811.111'373

Єсипенко Н. Г.

ЛІНГВОСТАТИСТИЧНІ МЕТОДИ У ВИВЧЕННІ ВЕРБАЛІЗОВАНИХ АНГЛІЙСЬКИХ ХУДОЖНІХ КОНЦЕПТІВ

Стаття присвячена порівняльному аналізу застосування якісних і кількісних методів у вивченні структури ментальних одиниць, концептів і їх актуалізації в дискурсі. Пропонуються приклади застосування статистичних прийомів у роботі з лексемами-вербалізаторами концептів для отримання статистично верифікованих даних про вербальне втілення концептів.

Ключові слова: квантитативні методи, статистичні прийоми, концептуальний аналіз, концепт, критерій χ^2 -квадрат.

Єсипенко Н. Г. Лингвостатистические методы в изучении вербализированных английских художественных концептов. – Статья.

Статья посвящена сравнительному анализу использования качественных и количественных методов в изучении структуры ментальных единиц, концептов и их актуализации в дискурсе. Предлагаются примеры использования статистических приёмов в работе с лексемами-вербаллизаторами концептов для получения статистически верифицированных данных о вербальном воплощении концептов.

Ключевые слова: квантитативные методы, статистические приёмы, концептуальный анализ, концепт, критерий χ^2 -квадрат.

Yesypenko N. G. Linguo Statistic Methods in the Study of Verbalized English Literary Concepts. – Article.

The article deals with the comparative analysis of the possibility to apply qualitative and quantitative methods in the study of the mental units structure, e.g. concepts, and their embodiment in the discourse. The examples of the statistic methods application are provided. They show how usage frequency of lexemes that represent a concept in the text can be statistically verified.

Key words: quantitative methods, statistic test, conceptual analysis, concept, χ^2 test.

Практика отримання кількісних оцінок посідає значне місце в дослідженні мови й мовлення, адже багато праць опираються на цифрові дані для підтвердження висновків під час аналізу лінгвістичного матеріалу. Статистичні методи використовуються для аналізу індивідуального стилю письменника чи визначення автора твору, для складання частотних словників. В організації та проведенні подібних досліджень провідне місце належить групі «Статистика мовлення», очолюваній Р.Г. Піотровським [10]. Квантитативна типологія кількісно підраховувала окремі параметри морфемної будови слова: ступінь складності, спосіб зв'язку, частотність кореневих, дериваційних і словозмінних морфем тощо. Імовірніше прогнозування використовується під час вивчення мовленнєвої поведінки людини, про що свідчать і праці з автоматичного розпізнавання мовлення, і дослідження інформаційної структури тексту, і психометричні експерименти з визначення частотності слів і неосмислених буквесполучень, і досліди із зорового розпізнавання елементів тексту, і нейропсихологічні дослідження психічної діяльності людини, і дані про вплив дистрибутивних закономірностей на сприйняття мовлення. Питання теорії та методики квантитативного обстеження лексичного складу вирішувалися у вітчизняному мовознавстві О.С. Ахмановою, В.В. Левицьким, І.О. Носенко, О.Д. Огуєм, М.Е. Білинським, Н.Г. Єсипенко, О.В. Павлищенко й ін.

Мета статті полягає в розкритті основних принципів використання квантитативних методів у дослідженні вербалізації концептів у художньому дискурсі. **Завдання** дослідження передбачають визначення передумов здійснення статистичного аналізу актуалізації концепту в тексті; ілюстра-

цію дії статистичного прийому χ^2 -квадрат тест під час роботи з мовним матеріалом; окреслення перспектив застосування квантитативних методів у концептуальному аналізі.

Зі зміною вектора сучасної лінгвістичної науки від суто лінгвістичних проблем до антропоцентричного напрямку робиться спроба вивчити людську природу, привідкрити завісу мозкової діяльності людини й глибше проникнути в когнітивні процеси людського мислення. Використання статистичних методів видається неможливим, адже як математично виміряти ментальні чи психічні процеси, що відбуваються під час концептуалізації дійсності? Проте не варто забувати, що антрополінгвістика одним із наріжних каменів у свою основу поклала принцип логоцентризму й у такий спосіб визнала мову животворним джерелом духовної креативності будь-якого етнокультурного суспільства. Мова є виразником думки, а слово – першою іпостасю розуму, що може утворювати ціннісно-смісловий простір мовленнєво-мисленнєвої діяльності, в якій людина височіє над рештою живого світу [1, с. 8]. Факт визнання мови важливим інструментом відтворення фрагмента довколишнього світу дає можливість квантитативним методам працювати саме зі знаковою формою репрезентації різних ментальних утворень. Але одні статистичні методи не здатні вичерпно дескриптивно пояснити процес вербального втілення ментальних сутностей, тому застосування якісного опису і квантитативних прийомів як взаємодоповнюючих дослідницьких інструментів виявляється ефективним у царині когнітивної лінгвістики. Використовуючи два протилежні методи, треба чітко усвідомлювати їх основні відмінності особливо у вивченні складних мисленнєвих, але мовно виражених конструкцій.

Різниця між якісним і квантитативним аналізами полягає в тому, що якісний аналіз не визнає частотність тієї чи іншої лінгвістичної одиниці, лінгвістичного явища, феномена лінгвістичною характеристикою. Квантитативний аналіз, зі свого боку, класифікує лінгвістичні явища, підраховує їх і навіть конструює складні моделі на основі статистичних даних із поясненням отриманих результатів. У якісних дослідженнях вибірка використовується тільки як основа для ідентифікуючих та описових аспектів мовного явища/одиниці й для забезпечення прикладів на підтвердження того чи іншого факту.

На думку професора Дж. Шміда, етап якісного дослідження є предтечею квантитативного аналізу, адже перед класифікацією й підрахунками характеристик певного лінгвістичного явища мають бути визначені категорії для класифікації [12]. Отже, щоб використати квантитативні прийоми для аналізу концептів, варто принаймні чітко знати, які аспекти цих ментальних утворень уже описані. Відразу зазначимо, що наявні дослідження концептів ґрунтуються на якісному аналізові цього явища, основним в якому є опис, що не опирається на статистичні розрахунки, а ґрунтується або на логіко-філософському принципі (Р. І. Павіленіс), або на «логічному аналізі мови» (Н.Д. Арутюнова), або на лінгвофілософському аналізі (Л.О. Чернейко), або на інтуїтивному описі (М. Шелер та Н. Гартман). Для опису значень культурних концептів була залучена спеціальна Природна Семантична Метамова (А. Вежбиць-

ка), головним принципом якої є те, що значення тлумачиться за допомогою універсальних концептів у формі спрощеного перифразу. Таких прикладів можна навести чимало, бо саме в такому руслі (якісного аналізу) ведуться дослідження в царині когнітивної лінгвістики впродовж останніх десятиліть. Кожен із провідних дослідників у галузі лінгвокультурології, когнітивної семантики, когнітивної лінгвістики включає в монографії приклади «модельовання концептів за єдиним планом» [8, с. 159] – описом ознак концептів: аналізом словникових дефініцій, аналізом дискурсивної реалізації концепту на основі прикладів із бази даних Cobuild Bank of English, опитуванням респондентів для виявлення асоціативних реакцій на концепт, виявленням ціннісної сторони концепту на основі висловлювань, афоризмів, фразеологізмів. Численні дисертаційні дослідження йдуть проторованим шляхом якісного аналізу, часто ігноруючи процедури верифікації отриманих результатів. Отже, зважаючи на думку Дж. Шміда, що якісний аналіз забезпечує ідентифікацію необхідних характеристик, квантитативний аналіз має класифікувати, обчислити, пояснити описані якісним аналізом характеристики й або підтвердити й статистично аргументувати висновки, зроблені на основі якісного опису, або спростувати їх.

На противагу якісному аналізу, що зосереджується швидше на детальному описові, ніж на квантифікації, квантитативний аналіз допомагає відділити «зерно від половини»: виявити явища, що є істинною рефлексією мовної поведінки, і випад-

Таблиця 1

Підрахунки χ^2 для парцел (ЛСК іменників)

Парцели (ЛСК іменників)	Британська література XVIII століття					
	Ann Radcliffe “The Mysteries of Udolpho”	Jonathan Swift “Gulliver’s Travels”	Daniel Defoe “Robinson Crusoe”	Oliver Goldsmith “The Vicar of Wakefield”	Henry Fielding “The History of Tom Jones, a Foundling”	Laurence Sterne “The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gentleman”
	χ^2	χ^2	χ^2	χ^2	χ^2	χ^2
1. Час/вік			7,97			
2. Сім’я/родина				10,16	12,48	6,27
3. Дія/Діяльність						
4. Їжа/харчування			54,34			
5. Небесні сили						
6. Відпочинок					4,84	
7. Розлука/вигнання						
8. Прибуття/ повернення					9,43	
9. Почуття/ емоції	17,40					
10. Речі/меблі			14,51			

кові факти. Квантитативний аналіз вибірки відтворює точну картину частотності або нерозповсюдженості певного мовного явища, відповідно, його стандартність чи відхилення від норми. Квантифікація залучає процес класифікації. Для статистичних цілей класифікація може здійснюватися за «аристотелівським» типом (Aristotelian type), згідно з яким одиниця або належить до класу x , або ні. Але на практиці, з огляду на полісемантизм англійської мови, багато мовних одиниць не вписуються в аристотелівську модель. Тому новішим підходом до класифікації є «нечітка множина» (fuzzy set), коли одні одиниці чітко належать до класу x , але інші потенційно належать до більше ніж одного класу [3]. Звідси випливає важливість контексту під час класифікації в разі текстової актуалізації концепту слів-консоціатів до імені концепту.

Під час квантитативного аналізу беруться до уваги ті параметри концепту, які доступні для статистичного опрацювання: його мовне вираження в художньому творі. Незалежно від обсягу підрахунку, перший (вибірка характеристик) і завершальний (інтерпретація цифрових показників) етапи мають якісний характер. Дослідження з використанням квантитативного та якісного аналізів поєднує точні статистичні розрахунки з якісним описом отриманих даних. Ми дотримуємося думки, що статистичні дослідження уточнюють деякі спостереження й гіпотези, встановлюють ті або інші закономірності, визначають імовірність певного лінгвістичного явища; завдяки цим методам можна проникнути у творчу лабораторію автора під час відтворення концепту в тексті.

Досліджуючи вербалізацію концепту, варто пам'ятати, що абсолютні закономірності в мові – швидше винятки, ніж правила, є результатом послідовно реалізованих імовірнісних обмежень. «Як синхронні стани, так і діахронічні зміни кожної природної мови повністю вибудовані на толерантних кореляціях» [2, с. 268]. «Взаємовідносини лінгвальних явищ у більшості випадків тільки ймовірнісні, а не обов'язкові» [11, с. 28]. Це пов'язано із самим типом мовної системи. Природна мова – це «неповна» система, в якій «для вираження знаків використовуються не всі теоретично можливі комбінації цих елементів» [5, с. 120]. Допустимі комбінації вживаються вибірково, з різним ступенем імовірності [7, с. 494], який піддається обчисленню за допомогою лінгвостатистичних методів.

Концепт як багатовимірне ментально-вербальне утворення включає в себе принаймні три складові компоненти: поняттєвий, образний і тілесно-знаковий (С.Х. Ляпин, С.Г. Воркачев). Ми погоджуємося з таким розумінням структури концепту, але в запропонованому дослідженні сфокусуємо увагу на прикладі встановлення сфер вираження концептів (доменів), що визначається

за допомогою семантичної сполучуваності лексеми-імені концепту і слів-консоціатів у текстовому фрагменті, яка піддається статистичній обробці та цифровому представленню для подальшого інтерпретування. Саме знакова, лінгвістична природа концепту передбачає його закріпленість за певними вербальними засобами реалізації, сукупність яких утворює план вираження відповідного домену, що вибудовується для адекватного сприйняття концепту, поіменованого словом-терміном.

На думку С.А. Аскольдова [4, с. 267], художній концепт – це мисленнєве утворення, що не має жорстко детермінованого зв'язку з реальною дійсністю й не підкоряється законам логіки. Тільки аналіз фону вираження концепту (контексту реалізації лексеми-імені концепту та слів-консоціатів) об'єднує інгредієнти художнього концепту в єдине, цілісне уявлення завдяки асоціативним зв'язкам інгерентного й адгерентного характеру, що відтворюються в семантичній сполучуваності лексем-вербалізаторів. Художня реалізація таких концептів прямо залежить від когнітивних механізмів їх структурування й вербального вираження. Завдяки своїй художній цінності концепти цього типу значно інформативніші, ніж інші пізнавальні концепти, оскільки, крім поняття, індукують у нашій свідомості додаткові асоціації. Під час сприйняття й відтворення художнього концепту ознаки-уявлення, актуалізуючись, здатні утворювати різні за конфігураціями домени, що сплітаються в єдину, неповторну для кожного автора матрицю доменів.

Слова-консоціати, що вживаються з лексемою-іменем концепту в одному контексті, діляться нами на лексико-семантичні класи (далі – ЛСК) за принципом семантичної відповідності одній темі. Кожен ЛСК отримує свою назву – узагальнене поняття, що семантично об'єднує всі елементи групи. Назви ЛСК утворюють своєрідні тематичні фони (парцели), які своєю наявністю в концептуальній структурі реалізованого в тексті концепту вказують на точки конденсації смислу, точки концептуалізації сем, що характеризують ім'я концепту, тому терміни «парцели» і «ЛСК» вживаємо як взаємозамінні. Зазвичай у процесі вивчення так званих асоціативних норм ураховується лише один спосіб смислової конденсації – частотність тих чи інших лексем, що демонструють певні характеристики імені концепту [9]. Але ми використовуємо складніший квантитативний прийом – критерій χ^2 . Найбільш розповсюджена формула для обчислення χ^2 така:

$$\chi^2 = \sum \frac{(O - E)^2}{E}$$

де O – фактично досліджені величини; E – теоретично очікувані, знак Σ означає суму. Чим більше емпіричні величини відхиляються від теоретичних, тим більшою в результаті виявля-

ється сума χ^2 . Наявність суттєвої різниці в розподілі частот ознак вважається встановленою, якщо χ^2 перевищує критичне значення 3,84.

Пропонуємо приклад обчислення величини χ^2 для перших десяти парцел, утворених лексико-семантичними класами іменників-консоціатів до імені концепту „home” у творах XVIII століття.

Перевищення показника χ^2 свідчить про перевагу емпіричного вживання ЛСК над теоретично очікуваним, отже, таке вживання має селективний характер, що підкреслює важливість саме цієї парцели для вираження досліджуваного концепту: у трьох авторів (Oliver Goldsmith, Henry Fielding, Laurence Sterne) домівка актуалізується на фоні сім'ї/родини; для двох авторів (Daniel Defoe й Henry Fielding) концепт HOME має по три сфери вираження – час/вік, їжа/харчування та речі/меблі й сім'я/родина, відпочинок і прибуття/повернення додому; у творі Анни Редкліф „The Mysteries of Udolpho” домівка виражається в почуттях та емоціях, що вирують удома.

Для вагомшої картини втілення концепту в художніх текстах статистичні розрахунки можна проводити для ЛСК дієслів, прикметників і прислівників, що вживаються в одному контексті з номінативною лексемою концепту. Отримані результати статистичного аналізу χ^2 уможливають отримання фактичних даних про засоби вербального втілення того чи іншого концепту для подальшого їх якісного інтерпретування.

Використання якісних і статистичних методів у вивченні концептів слугує запорукою об'єктивного й надійного аналізу фактів, якими оперує дослідник, а інтегрована методика є надійним інструментом для проникнення в приховані для зовнішнього спостереження концептуальні структури та їх вербальні проєкції.

Перспективу подальших розвідок убачаємо в апробації статистичних методів аналізу для вивчення складних ментальних утворень, що знаходять своє втілення в різних типах дискурсу.

Література

1. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка : [учебное пособие] / Н.Ф. Алефиренко. – М. : Флинта ; Наука, 2010. – 288 с.
2. Андреев Н.Д. Хомский и хомскианство / Н.Д. Андреев // Андреев Н.Д. Философские основы зарубежных направлений в языкознании / Н.Д. Андреев. – М. : Наука, 1977. – 295 с.
3. Аристотель. Сочинения : в 4 т. / Аристотель. – М. : Мысль, 1976. – Т. 1. – 1976. – 550 с.
4. Аскольдов С.А. Концепт и слово / С.А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста : [антология] / под ред. проф. В.П. Нерозака. – М. : Языки русской культуры, 1997. – С. 267–279.
5. Гамкрелидзе Т.В. Индоевропейский язык и индоевропейцы / Т.В. Гамкрелидзе, В.В. Иванов. – Тбилиси, 1984. – Ч. I. – 1984. – 520 с.
6. Єсипенко Н.Г. Вербальний профіль і концептуальна структура англосаксонських культурних концептів: когнітивно-квантитативний підхід : [монографія] / Н.Г. Єсипенко. – Чернівці : Золоті литаври, 2012. – 320 с.
7. Зубкова Л.Г. Принцип знака в системі мови / Л.Г. Зубкова. – М. : Языки славянской культуры, 2010. – 752 с.
8. Карасик В.И. Языковые ключи / В.И. Карасик. – М. : Гнозис, 2009. – 406 с.
9. Караулов Ю.Н. Ассоциативная грамматика русского языка / Ю.Н. Караулов. – 2-е изд. – М. : Изд-во ЛКИ, 2010. – 328 с.
10. Пиотровский Р.Г. О некоторых стилистических категориях / Р.Г. Пиотровский // Вопросы языкознания. – 1954. – № 1. – С. 55–68.
11. Скаличка В. К вопросу о типологии / В. Скаличка // Вопросы языкознания. – 1966. – № 4. – С. 22–30.
12. Schmied J. Qualitative and quantitative research approaches to English relative constructions / J. Schmied. – New York : Souter and Atwell, 1993. – 260 p.
13. Yesypenko N. Cognitive Semantics and the Corpus-based Approach to Concept Structure / N. Yesypenko // Studies in Quantitative Linguistics. – Ludenscheid: RAM-Verlag, 2011. – P. 1–22.